

För en liberalisering av de svenska metallsökarreglerna

Av Martin Rundkvist, arador@algonet.se

Förhandsversion av en debattartikel i Fornvännen 2008:2

Sverige har stränga restriktioner mot allmänhetens användning av metallsökare. Nedan kommer jag att argumentera för att dessa regler tillkom utifrån en överdriven hotbild, att de i flera avseenden är skadliga och att det därför finns starka skäl för att mjuka upp dem. Bakgrunden till mitt inlägg är fem års givande samarbete med metallsökarsektionen inom Fornminnesföreningen i Göteborg.

Flera olika grupper i samhället har starka åsikter om metallsökare. Jag är arkeologisk forskare och vill komma åt det källmaterial och den gratisarbetskraft som en mera utbredd användning av metallsökare skulle alstra. En annan grupp är metallsökaramatörerna själva som vill ha större frihet att utöva sin hobby. Firmor som importerar och saluför metallsökare representerar det ekonomiska intresset. De kulturminnesvårdande myndigheterna vill väl i regel ha hårda restriktioner. Fornminnesplundrare, slutligen, struntar i reglerna hur de än ser ut.

En överdriven hotbild

De kulturminnesvårdande myndigheternas restriktiva hållning grundar sig på en uppfattad hotbild. Att plundring med metallsökare förekommer är obestridligt: några plundrare har dömts för sådana brott i landets domstolar (Hennius 2004; 2008). Men plundringens omfattning har överdrivits kraftigt. Oron för ”kriminella ligor” som plundrar fornlämningar är särskilt på Öland och Gotland mycket stor. Antikvariska tjänstemän föreställer sig att utländska skurkar springer omkring på småtimmarna med närmast magiska apparater och dammsuger åkrarna på guld och silver med stor effektivitet (Gustafson 2000). Denna oro

har lett till politikerpåtryckningar och medieframträdanden och därmed indirekt till att dagens restriktioner infördes i Kulturminneslagen 1991.

Året innan, 1990, prövade de annars mycket sansade forskarna Majvor Östergren och Jonas Ström instrumentet Electro-scope för Riksantikvarieämbetets räkning. De konstaterade att instrumentet var ”uppbyggt efter slagruteprincipen” men bedömde ändå att det ”kan praktiskt lokalisera ädelmetall på större avstånd, d v s flera hundra m” (Östergren 1991). Östergren sammanfattade att Electro-scope i dess dåvarande utförande var svårarbetat och vindkänsligt, men att det med tiden skulle kunna utvecklas och bli ”utomordentligt farligt för vårt fornlämningsbestånd”.

Så blev det inte. Electro-scope är i själva verket metallsökarvärldens motsvarighet till magnetarmband och foliehattar. Instrumenttypen kallas LRL, *long range locators*, och de är verkligen slagrutor: fullständigt verkingslösa. Det finns ingen fungerande ”slagruteprincip” (Jerkert 2005). Rutans vippande beror på omedvetna muskelrörelser hos rutgångaren. Utländska skattsökare tror i själva verket inte på LRL. På den pregnant namngivna webbsajten www.thunting.com finns många ingående testprotokoll där man utvärderar sådana apparater och finner dem fullständigt odugliga. Ingen apparat i världen kan lokalisera ädelmetall i en åker på flera hundra meters avstånd: en halvmeter är gränsen för de dyraste apparaterna, men då skall det vara ett stort föremål om man skall få något utslag.

Sanningen är att metallsökeri är tidsödande och att det mesta man hittar är skräp. Om en lantbrukare upptäcker fem-

ton små gropar på sin åker eller sitt gravfält en morgon så betyder det inte att femton vikingatida silvermynt just är på väg till avsalu via Internet. Groparna markerar i stället med all sannolikhet läget för aluminiumkapsyler, sentida kopparmynt, mässingsknappar och bösskolor. Plundrare kan dessutom endast verka nattetid. Någon kriminell industri kan det alltså aldrig bli frågan om.

På initiativ av företagaren Håkan Wahlin utväxlade Kommerskollegium våren 2006 skrivelser med Riksantikvarieämbetet om en föreslagen liberalisering av metallsökarreglerna föranledd av europeiska frihandelsaspekter. I sitt svar av 3 mars 2006 (Raä dnr 153-2006, Komm.koll. dnr 312-1006-2005) motsätter sig myndigheten förslaget, främst med hänvisning till att de svenska fornlämningarna skulle vara unika och ovanligt välbevarade. Man talar också paradoxalt om ”boplatser i orörda lägen” som ”ofta ligger i åkermark” (och därmed ju är allt annat än orörda).

Enligt min mening tyder Riksantikvarieämbetets svar på att myndighetens handläggare inte vet hur metallsökare fungerar. De välbevarade svenska gravfälten är hopplösa platser för metallsökeri eftersom de är fulla av sten. Och de överplöjda svenska boplatserna kan utveckla sin fulla kunskapspotential till allmänhetens fromma endast genom upprepade metallsökarinsatser över lång tid. Det är omöjligt att med metallsökare tömma ett ploglager på metallföremål genom enstaka korta besök.

Tanken att frånvaro av metallföremål i en åker skulle vara ett tecken på plundring (t.ex. Häggström 1999; 2001; Häggström & Lindblad 2007; Hennius 2008) är enligt min mening grundlös. För att märkbart sänka en åkers fyndtäthet måste man gå över den gång på gång efter förnyad plöjning, en procedur som tar årtal och kräver en forndäres envishet. Även den enklaste metallsökar-

apparat kan avgöra vilken sorts metall ett föremål består av. Plundrare gräver inte upp järnföremål eftersom dessa är osäljbara. Häggström & Lindblads iakttagelse att de metalltomma ytorna på deras undersökningsplatser tenderade att undvika siktlinjer från bebyggelse har sannolikt en annan förklaring. Kring dagens lantbruksbebyggelse finns det alltid massor av sentida metallskräp i åkermarken. Ju längre man går från husen desto tunnare blir det.

Metallsökaramatörer idag

Metallsökaramatör kallar jag en privatperson som använder metallsökare på ett seriöst sätt: som följer kulturminneslagen och lämnar in fornyfynd till myndigheterna. Plundrare är den som hemlighåller och kanske säljer sina fynd. Man kan se det som allmännyttigt respektive egennyttigt bruk av kulturarvet. Det väsentliga är enligt min mening huruvida man gör den arkeologiska information man tar fram offentligt tillgänglig eller ej.

I utgångsläget är det idag förbjudet för allmänheten att använda metallsökare i Sverige. Förbudet omfattade till att börja med endast Gotland men vidgades 1990 till Öland och omfattar sedan 1991 hela landet. Tidsbegränsat tillstånd att använda metallsökare kan ges av länsstyrelserna efter ansökan. De brukar kräva att man anger på en karta inom vilket område sökningen skall ske, syftet med sökningen och hur lång tid sökningen beräknas ta. Man ger aldrig amatörer tillstånd till sökning på eller vid kända fornlämningar, ej heller för stora områden, som en hel socken eller kommun. Länsstyrelserna förväntas samråda med Riksantikvarieämbetet i beredningen av dessa tillståndsärenden.

Metallsökare är i stort sett odugliga för gravplundring: växtlighet och gravöverbyggnader av sten ligger i vägen. Med metallsökare går man helst i åkermark, men när

det står gröda där går det inte. Bäst är efter harvning, då markytan är plan, ingen växtlighet hindrar och nya metallföremål kan ha kommit upp till ytan genom den senaste plöjningen. Metallsökare bär i regel en liten spade av trädgårdsmodell i den lediga handen, med vilken de gräver gropar i ploglagret ner till 10–30 centimeters djup. En vanlig metallsökare når nämligen inte djupare än en plog. Det betyder att metallsökare arbetar i omrörda jordlager som brukar schaktas bort utan närmare studium vid vanliga arkeologiska utgrävningar. Ploglagret på en överplöjd fornlämning innehåller resterna av den forntida markytan samt nästan alla föremål på platsen som inte är nedgrävda i sterilen.

Fältarkeologerna Håkan Svensson & Jesper Olsson (2004) har understrukt värdet av metallsökarkompetens inom uppdragsarkeologin. ”Varför inte en metalldetektoransvarig på varje UV-kontor och inom varje större projekt?”, frågar de. Ja, varför inte? Yrkesarkeologerna som grupp ligger ännu långt efter amatörerna (och plundrarna) i kompetens på detta område. Uppdragsarkeologins avbaningsmetodik i åkermark är den enda möjliga när det måste gå fort, men den leder till att man hittar många stolphål och få föremål.

För en liberalisering

Jag ser tre huvudargument för att en liberalisering skulle gynna allmänheten.

1. *Allmänheten har rätt att ta del av och bruka sitt kulturarv på ett konstruktivt sätt.* Kulturarvet är allmänhetens egendom. De antikvariska myndigheternas uppgift är att administrera kulturarvet i enlighet med ägarnas intressen. Metallsökarhobbyn bör därvid ses som ett hedervärt uttryck för samma intressen som den övriga hembygdsrörelsen. Utövarna är varken skurkar, kufar eller vandaler.

De är långt mera intresserade av och kunniga om arkeologi och äldre historia än den genomsnittlige medborgaren. Ett exempel är den idoge gotlandsamatören Torgny Andersson i Eke (2000).

2. *Forskningen har allt att vinna.* Den svenska arkeologin ligger årtionden efter den danska inom vissa forskningsfält, t.ex. vad beträffar järnålderns elitboplatser. Ett viktigt skäl är våra metallsökarrestriktioner. Danska metallsökare utför ett enormt och ständigt pågående arbete i forskningens tjänst (Bo Henriksen 2006). Uppåkravprojektet vid Lunds universitet (Paulsson 1999) visar med största möjliga tydlighet på den svenska potentialen. En duktig metallsökare skulle kunna spela samma roll för järnåldersforskningen i sin hemtrakt som Sven-Gunnar Broström och Kenneth Ihrestam gör för kunskapen om landets hällristningar och Södertörns stenåldersboplatser.
3. *Föremålen ligger inte kvar och väntar.* En vanlig missuppfattning är att om metallsökarna hindras från att ta upp föremålen idag så kommer arkeologerna till sist att hitta dem, även om det sker först om hundratals år. Så fungerar det tyvärr inte. Bronsföremål i ploglagret bryts ner snabbt (Ullén et al. 2004). Föremål av kopparlegeringar är någorlunda stabila i miljöer med låg aciditet, låg kloridhalt och framför allt oföränderliga förhållanden. Ploglagret i en svensk åker uppfyller inget av dessa villkor. Utöver den kemiska nedbrytningen utsätts föremålen där för mekanisk nedbrytning och frostsprängning. När de väl har kommit upp i ytan så dröjer det alltså inte länge innan de förintas. Metallsökare räddar på egen bekostnad ett källmaterial som annars ingen någonsin skulle få se (Watt 1997).

Den offentliga diskussionen om metallsökarplundring har koncentrerats på ädelmetallföremålen: gotländskt vikingasilver och öländskt romarguld. Dessa skatter har stort marknadsvärde som samlarföremål, och lockar därmed till plundring. Men det material som engagerar flest arkeologiska forskare är i själva verket bronserna. Och marknadsvärdet hos ärgiga småbronsen är i de flesta fall mindre än kostnaden för den konservering som krävs för att man över huvud taget skall kunna se vad sakerna är för något. Dagens regelverk skyddar i praktiken ädelmetallföremålen på bekostnad av bronserna som ärgar sönder i åkrarna. Detta gynnar kanske i någon ringa mån framtidens numismatik men handikappar både arkeologin och dagens numismatik.

Det faktum att metallföremål i ploglagret är färskvara räcker enligt min mening också som svar på frågan hur museerna skulle kunna administrera och konservera alla metallsökarfynd om reglerna mjukades upp. Eftersom alternativet är att föremålen bryts ner till ett ärggrönt pulver ute på åkern så gör det inget om de bildar en fyndsump i läns museets klimatmagasin. Dock skulle Riksantikvarieämbetet förmodligen tvingas anställa föremålsspecialister för att sköta hembudsfordran, en utveckling som nog skulle vara nyttig både för myndigheten och för landets många lediga arkeologidoktorer.

Skulle en liberalisering av metallsökarreglerna leda till ökad fornminnesplundring? Ja, förmodligen. Men även ett ökat antal turister från metallsökartäta länder som England skulle få samma effekt. Ingen anser dock att turismen bör motarbetas, eftersom den medför så mycket gott. Likadant är det enligt min mening med metallsökarhobbyn. Och plundringen kan för övrigt aldrig bli ens tillnärmelsevis lika skadlig för det arkeologiska källmaterialet som jord- och skogsbruket är (Brå 2007). Uppsåtet med ingreppen, som bekymrar Henniuss (2008),

är faktiskt oväsentligt när vårt huvudmål är att bevara och studera det arkeologiska källmaterialet, inte att ge skurkar deras tillbörliga lön.

Framtida former för metallsökeri

Jag vill framföra ett förslag till liberalisering av den svenska lagstiftningen om metallsökare enligt följande punkter. Förslaget bygger på att vi inför en motsvarighet till jaktlicens.

1. Metallsökning blir fritt tillåten i åkermark med eller utan känd fornlämning för den som har metallsökarlicens från den berörda länsstyrelsen. Att jag inte vill undanta känd fornlämning beror på att i samma ögonblick som man finner ett äldre föremål så förvandlas platsen till en känd fornlämning. Det räcker med ett kvartsavslag för att detta skall inträffa. Om man fortsatte förbjuda metallsökning på känd fornlämning även i åkermark skulle alltså en liberalisering av reglerna inte få någon praktisk effekt. Föremålen får förstås lika illa i ploglagret oavsett platsens antikvariska status.
2. Metallsökarlicens får den som bestått Länsstyrelsens kunskapsprövning i frågor om Kulturminneslagen och dokumentationsteknik med GPS. Utbildning i dessa ämnen kan erbjudas av en ideell metallsökarförening, gärna i samarbete med läns museet.
3. Alla fynd utom de som är uppenbart yngre än 100 år lämnas in till läns museet vars personal får avgöra om de skall hembjudas staten eller ej. Annorlunda uttryckt: metallsökar användare får endast behålla ett föremål utan inblandning av museifolk om de kan visa att det är yngre än 100 år.
4. En metallsökar användare som kan visas ha brutit mot Kulturminneslagen fråntas

sin licens och blir svartlistad hos länsstyrelsen i förslagsvis två år.

Jag har tidigare berättat i dessa spalter om britternas Portable Antiquities Scheme (Rundkvist 2004). Det går ut på att de antikvariska myndigheterna dokumenterar metallsökarens fynd genom dessas frivilliga medverkan, utan att myndigheterna i regel gör några anspråk på föremålen. I Storbritannien är fyndmängden bedövande och skyddslagstiftningen svag – för svag, enligt min mening. Något tillvägagångssätt liknande P.A.S. skulle sannolikt inte behövas i Sverige eftersom vår folktäthet är så mycket lägre och vår lagstiftning så stark. I stället kan det gamla hembudsförfarandet behållas.

Avslutningsvis vill jag framhålla att i ljuset av de danska och brittiska erfarenheterna ligger bevisbördan nu rimligen hos förbudsvännerna. Kan man argumentera för att de nuvarande svenska restriktionerna gynnar allmänhetens intressen mer än en liberalisering skulle göra? Jag menar att allmänheten skulle ha större glädje av liberalisering och bättre tillgänglighet till kulturarvet än den har av den begränsade plundringdämpning som dagens restriktioner medför. Kulturdepartementet skulle kunna utreda saken inför en eventuell lagändring.

Tack till Tim Olsson, Svante Tibell och Håkan Wahlin för diskussioner, material och kommentarer till texten.

Referenser

- Andersson, T., 2000. *Eke sockens förhistoria*. Eke.
- Bo Henriksen, M., 2006. The metal detector – friend or foe. Aspects of metal detector archaeology in Denmark. Møller Hansen, K. & Buck pedersen, K. (red.). *Across the western Baltic*. Sydsjællands Museums Publikationer 1. Vordingborg.
- Brå 2007. *Brott under ytan. En undersökning om fornminnsbrott*. Rapport 2007:5. Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Gustafson, B., 2000. Ligor skattplundrar de svenska fornlämningarna. *Populär arkeologi* 2000:2. Lärbro.
- Hennius, A., 2004. Plundring! Hotet mot vår historia. *Uppland* 2004. Uppsala.
- 2008. Plundring av fornlämningar – händer sådant i Sverige? *Fornvännen* 103.
- Häggström, L., 1999. Något om metalldektorns nytta och förtret utifrån erfarenheter inom Vitteneprojektet. *META. Medeltidsarkeologisk tidskrift* 1999:4. Lund.
- 2001. ...några lemningar om också förstörda... – en fornlämningsbiografi över Vittenebygden. *Institutionen för arkeologi, Göteborgs universitet*.
- Häggström, L. & Lindblad, D., 2007. Ildåd i kulturlandskapet. Spår av plundring med metalldektorer på vikingatida gravfält i Småland. *Urminne. Tidskrift för arkeologi i sydöstra Sverige* 6 (2007). Växjö.
- Jerkert, J., 2005. Slagrutan i folketro och forskning. Jerkert, J. & Hansson, S.O. (red.). *Vetenskap eller villfarelse*. Stockholm.
- Paulsson, J., 1999. Metalldektoring och Uppåkra. Att förhålla sig till ett detektormaterial. Hårdh, B. (red.). *Fynden i centrum*. Uppåkrastudier 2. Lund.
- Rundkvist, M., 2004. Det 55:e Sachsen-symposiet. *Fornvännen* 99.
- Svensson, H. & Olsson, J., 2004. Tusentals anläggningar, otaliga hus, kilovis med ben, keramik och flinta – ett par hekto metall! Lönn, M. (red.). *Aktuella metodfrågor*. Riksantikvarieämbetet, avdelningen för arkeologiska undersökningar. Stockholm.
- Ullén, I. et al., 2004. The degradation of archaeological bronzes underground. Evidence from museum collections. *Antiquity* 78:300. York.
- Watt, M., 1997. Overfladerecognoscering af jernalderboplader. Nogle kildekritiske betragtninger over samarbejdet mellem arkæologer og detektoramatører. Callmer, J. & Rosengren, E. (red.). "...gick Grendel att söka det höga huset..." *Arkeologiska källor till aristokratiska miljöer i Skandinavien under yngre järnålder*. Hallands länsmuseum. Halmstad.
- Östergren, M., 1991. Utvärdering av provverksamhet i fält med electro-scope. *Från fornminnesavdelningen för kännedom* 1991:2. Riksantikvarieämbetet. Stockholm.